



Analysis and Application of Sacrificial Literature in the Iliad and the Odyssey and the Mythological Section of the Shahnameh

Saadallah Rahimi ¹, Mohammad Diyanti * ², Mohammad Hodjjat ³

¹. PhD Student, Department of Persian Language and Literature, Kerman Branch, Kerman, Iran, Email: saadallah.rahimi@iau.ac.ir

^{2*}. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Kerman Branch, Islamic Azad University, Kerman, Iran, Email: Mohammad.dianati@iau.ac.ir

³. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Kerman Branch, Islamic Azad University, Kerman, Iran, Email: M.Hodjjat@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:
Received 9 May 2025
Received in revised form 06 July 2025
Accepted 6 August 2025
Available online 19 September 2025

Keywords:
Ferdowsi, Shahnameh, Homer, Iliad, Odyssey, Sacrifice

ABSTRACT

Research Objective: This research deals with a comparative analysis of the motif of sacrifice in two epic works, Shahnameh by Ferdowsi and Iliad and Odyssey by Homer. The main objective is to identify the similarities and differences in the presentation of this concept in order to achieve a better understanding of the intellectual, religious and mythological structures of the two ancient civilizations of Iran and Greece.

Research Method: The research method in this article is analytical-comparative and based on library studies. The data were collected by directly examining the texts of Shahnameh, Iliad and Odyssey as well as related mythological sources and then analyzed in a comparative framework.

Findings: The findings show that although sacrifice is a fundamental ritual in both traditions, they have fundamental differences in their function and symbolic meaning. In the Iliad and Odyssey, sacrifice is mainly an "exchange" relationship and a ritual practice with multiple and personalized gods to achieve worldly goals (such as victory in war). In contrast, in the mythological part of the Shahnameh, sacrifice in a monotheistic context is more a symbol of servitude, gratitude, and a means to fulfill the divine will, establish "justice," and cosmic order. Sacrifice in the Shahnameh has more pronounced ethical and cosmic dimensions, while in Homer's works, its civil and social aspects are emphasized.

Conclusion: Finally, this study concludes that the difference in the representation of the concept of sacrifice reflects the difference in worldview, religious structures (polytheism versus monotheism), and core values of the two civilizations. In ancient Greece, sacrifice is a tool for interacting with the gods and maintaining the cohesion of civil society (polis), while in ancient Iran, it is a symbol of the ideal king's connection with the transcendent to establish justice and order in the kingdom.

Cite this article: Rahimi, S., Diyanti, M., Hojat, M. (2025). Analysis and Application of Sacrificial Literature in the Iliad and the Odyssey and the Mythological Section of the Shahnameh, *New Research in Islamic Humanities Studies*, Volume 4, Issue 7, 263-272, <http://doi.org/10.22034/api.2025.2073161.1493>



1. Introduction

The ritual of sacrifice, as one of the most ancient and complex religious and cultural rites, holds a significant place in the myths and epics of various nations. In Iranian culture, sacrifice is not merely a simple act but a multifaceted ritual linked to concepts such as honour, vows, thanksgiving, covenants, renewal, and warding off evil. In Greek mythology, sacrifice often assumes a more civic and political role, serving as a communal feast for politics and a means to affirm social order. This study provides a comparative analysis of the motif of sacrifice in the mythological section of Ferdowsi's *Shahnameh* and Homer's *Iliad* and *Odyssey*, aiming to uncover the fundamental differences in the worldview of these two ancient civilizations.

1-1. Research Questions

This research seeks to answer the following key questions:

1. What are the forms and manifestations of sacrifice (e.g., vow, animal offering, human sacrifice, self-sacrifice) in the *Shahnameh* and the Homeric epics?
2. How do the motivations for sacrifice differ, particularly when directed towards specific, named deities (as in the Greek epics) versus a more abstract, monotheistic divine force or the concept of fate (as in the *Shahnameh*)?
3. In what ways does sacrifice function as a "cultural symbol," reflecting the core values of each civilization?

2. Literature Review

The theoretical framework for this study draws upon seminal works in ritual and mythological studies. Key sources include Walter Burkert's analysis of Greek sacrificial ritual as a foundational, community-building act (*Homo Necans*), Mircea Eliade's concept of sacrifice as a symbolic re-enactment of cosmic creation (*The Sacred and the Profane*), and Bruce Lincoln's exploration of myth and ritual as reflective of social structures. For the Iranian context, studies by Arthur Christensen on Iranian mythology and the Zoroastrian background of the *Shahnameh* inform the understanding of sacrifice as a battle between cosmic order and chaos. Previous comparative studies of Greek and Persian epics provide a foundation, though few have focused specifically on the theme of sacrifice in such depth.

3. Methodology

This research employs a comparative-analytical method based on library research. The primary texts—Ferdowsi's *Shahnameh* (mythological section) and Homer's *Iliad* and *Odyssey*—are closely examined and contrasted. The analysis focuses on specific episodes of sacrifice, interpreting their ritual structure, purpose, and symbolic meaning within their respective cultural, philosophical, and religious contexts. The strength of this approach lies in its detailed comparison of the shared and divergent cultural and intellectual underpinnings in the perspectives of Ferdowsi and Homer.

4. Results

The comparative analysis reveals profound differences:

Nature and Goals: In the Homeric epics, sacrifice is primarily a ritual of exchange (*do ut des*) with clearly personified Olympian gods, aimed at gaining practical favours like victory, safe travel, or appeasing wrath. In the *Shahnameh*, sacrifice is an act of devotion to a supreme "Lord of Wisdom," intended to realise divine will, uphold cosmic order (*asha*), and reinforce the king's divine legitimacy (*farr*).

Divine Context: The Greek worldview is polytheistic, with gods actively intervening in human affairs. The Iranian worldview, as presented in the *Shahnameh*, is fundamentally monotheistic, with a transcendent God who operates through the ethical law of the universe and

the concept of fate .Human Sacrifice and Symbolism: While both epics feature human sacrifice, its context differs. In Homer (e.g., Iphigenia), it is a tragic, ritual necessity to achieve a specific goal. In the Shahnameh (e.g., the sacrifice of youths by Zahhak), it carries a stronger cosmic symbolism of the struggle between good and evil.

Cultural Values: Sacrifice in the Iliad and Odyssey reinforces civic and social bonds within the polis.

5. Conclusion

This study concludes that the motif of sacrifice, while a common archetype, is profoundly shaped by its cultural and religious milieu. The Iliad and Odyssey present a sacrificial economy based on negotiation and reciprocity within a polytheistic, civic-focused framework. Conversely, the Shahnameh depicts sacrifice as a means of submitting to a monotheistic divine will, serving to establish and maintain cosmic and social order, justice, and the moral integrity of the ruler. This comparative analysis illuminates the distinct intellectual, religious, and social structures of ancient Greece and Iran, demonstrating how a single ritual concept can reveal foundational worldviews.

Author Contributions

Conceptualization, methodology, validation, formal analysis, data curation, and original draft preparation were carried out by S. R. as the first author. Review and editing, visualization, supervision, and project administration were performed by M. D. as the second author. M. H., as the third author, contributed to the research design, research supervision, and revision of the article. All authors have read and agreed to the published version of the manuscript.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تحلیل و تطبیق ادبیات قربانی در ایلید و ادیسه و بخش اساطیری شاهنامه

سعدالله رحیمی^۱، محمد دیانتی^{۲*}، محمد حجت^۳

^۱. دانشجوی دکترا، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرمان، کرمان، ایران، ایمیل: saadallah.rahimi@iau.ac.ir

^۲. * استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران، ایمیل: Mohammad.dianati@iau.ac.ir

^۳. دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران، ایمیل: M.Hodjjat@iau.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

هدف پژوهش: این پژوهش به تحلیل تطبیقی بن‌مایه قربانی در دو اثر حماسی شاهنامه فردوسی و ایلید و ادیسه هومر می‌پردازد. هدف اصلی، شناسایی وجوه اشتراک و افتراق در نمایش این مفهوم برای دستیابی به درکی بهتر از ساختارهای فکری، دینی و اساطیری دو تمدن کهن ایران و یونان است.

روش پژوهش: روش تحقیق در این مقاله، تحلیلی-تطبیقی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است. داده‌ها با بررسی مستقیم متون شاهنامه، ایلید و ادیسه و نیز منابع مرتبط اسطوره‌شناختی گردآوری و سپس در چارچوبی مقایسه‌ای تحلیل شده‌اند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۸

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد که اگرچه قربانی در هر دو سنت یک آیین بنیادین است، اما در کارکرد و معنای نمادین تفاوت‌های بنیادینی دارند. در ایلید و ادیسه، قربانی عمدتاً رابطه‌ای «مبادله‌ای» و عملی آیینی با خدایان چنگانه و شخصی‌شده برای دستیابی به اهداف دنیوی (مانند پیروزی در جنگ) است. در مقابل، در بخش اساطیری شاهنامه، قربانی در بستری یکتاپرستانه، بیشتر نماد بندگی، سپاسگزاری و وسیله‌ای برای تحقق اراده الهی، برقراری «داد» و نظم کیهانی است. قربانی در شاهنامه ابعاد اخلاقی و کیهانی پررنگ‌تری دارد، در حالی در آثار هومر بر جنبه‌های مدنی و اجتماعی آن تأکید می‌شود.

کلیدواژه‌ها:

فردوسی، شاهنامه، هومر، ایلید،

ادیسه، قربانی

نتیجه‌گیری: در نهایت، این تحقیق نتیجه می‌گیرد که تفاوت در بازنمایی مفهوم قربانی، بازتاب‌دهنده تفاوت در جهان‌بینی، ساختارهای دینی (چندخدایی در برابر یکتاپرستی) و ارزش‌های محوری دو تمدن است. قربانی در یونان باستان ابزاری برای تعامل با خدایان و حفظ انسجام جامعه مدنی (پولیس) است، حال آنکه در ایران باستان، نمادی از پیوند پادشاه آرمانی با امر متعالی برای استقرار عدالت و نظم در قلمرو پادشاهی به شمار می‌رود.

استناد: رحیمی، سعدالله، دیانتی، محمد، حجت، محمد. (۱۴۰۴). تحلیل و تطبیق ادبیات قربانی در ایلید و ادیسه و بخش اساطیری شاهنامه، پژوهش‌های نوین در مطالعات

علوم انسانی اسلامی، جلد ۴ شماره ۷، ۲۶۲-۲۷۲

<http://doi.org/10.22034/api.2025.2073161.1493>



© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

۱- مقدمه

آیین قربانی به عنوان یکی از کهن‌ترین و پیچیده‌ترین مناسک مذهبی و فرهنگی، جایگاه ویژه‌ای در اساطیر و حماسه‌های ملل مختلف دارد. در فرهنگ ایرانی، قربانی تنها یک عمل ساده نیست، بلکه آیینی چندوجهی است که با مفاهیمی چون شرافت، نذر، شکرگزاری، پیمان، تجدید حیات، دفع بلا و شر پیوند دارد (انوری، ۱۳۸۱: ۵۵۱۶). از سوی دیگر، در اساطیر یونانی، قربانی بیشتر جنبه‌ای مدنی و سیاسی به خود می‌گیرد و به عنوان خوراک مشترک سیاست و وسیله‌ای برای تثبیت نظم اجتماعی عمل می‌کند (Burkert, 1983: 35). این تفاوت‌های ظریف در کارکرد و تجلی قربانی در حماسه‌های شرق و غرب، بازتاب‌دهنده تفاوت‌های بنیادین در جهان‌بینی این دو تمدن کهن است. به باور میرچا الیاده، قربانی بازآفرینی نمادین آفرینش کیهان است (Eliade, 1959: 11)، اما نحوه این بازآفرینی در هر فرهنگ، منحصر به فرد است.

جستار حاضر در پی پاسخ به پرسش‌های کلیدی پیرامون اشکال و نمودهای قربانی در شاهنامه (با محوریت مفاهیمی چون نذر، فداکاری و ایثار انسانی) و ایلید و ادیسه (با تمرکز بر قربانی حیوانات، پیشکشی به خدایان و گاه قربانی انسانی) است. بررسی این که انگیزه قربانی در این آثار خطاب به خدایان مشخص و نامدار (همانند خدایان المپ در ایلید و ادیسه) یا خطاب به یک یزدان یا نیروی متعالی مبهم‌تر (مانند آنچه در شاهنامه و مفهوم تقدیر دیده می‌شود) انجام می‌گیرد، از اهداف اصلی این پژوهش است. همچنین، این مقاله به بررسی این مسئله می‌پردازد که چگونه قربانی به عنوان یک «نماد فرهنگی» عمل می‌کند و ارزش‌های محوری هر تمدن را باز می‌تاباند (Lincoln, 1986: 8). افزون بر این، به نقش قربانی در شکل‌گیری هویت جمعی، تثبیت حاکمیت و تقابل اساسی «نظم و آشوب» در هر دو فرهنگ پرداخته می‌شود.

روش تحقیق در این مقاله، تحلیلی-تطبیقی و بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای است که با بررسی دو اثر کلاسیک از دیدگاه فردوسی و هومر در زمینه مسئله قربانی انجام شده است. نقطه قوت این بحث در تحلیل و مقایسه موارد اشتراک و افتراق بستر ساز فرهنگی و فکری در دیدگاه صاحبان شاهنامه و ایلید و ادیسه است که به ریشه‌های فلسفی، اسطوره‌ای، اجتماعی و حتی جغرافیایی توجه می‌شود. رویکرد این تحقیق، استخراج و مقایسه‌ی مضامین قربانی در نمونه‌های شاخص هر متن است.

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل تطبیقی بن‌مایه قربانی در شاهنامه فردوسی و ایلید و ادیسه هومر است تا از این طریق، ضمن شناسایی وجوه اشتراک و افتراق در نمایش این مفهوم، به درک بهتری از ساختارهای فکری، دینی و اساطیری دو تمدن بزرگ ایران و یونان باستان دست یابیم. این بررسی می‌تواند ابعاد بیشتری از باورها و اعتقادات مردم این دو تمدن را به گونه‌ای روشن بیان کند و زوایای پنهان فرهنگ این دو ملت را با توجه به موارد مشابه و متفاوت آشکار سازد.

۲. مفهوم‌شناسی واژه قربانی

پیش از هر تحلیل تطبیقی، درک دقیق مفهوم و دامنه معنایی واژه «قربانی» در هر یک از این سه سنت ادبی-اساطیری ضروری است. این واژه در بسترهای فرهنگی مختلف، بار معنایی متفاوتی را حمل می‌کند که بر کنش‌ها و انگیزه‌های شخصیت‌ها تأثیر مستقیم می‌گذارد.

واژه فارسی «قربانی» از ریشه عربی «قرب» به معنای «نزدیکی» گرفته شده است و در اصل به هر عمل یا شیئی اطلاق می‌شود که وسیله‌ای برای تقرّب و نزدیکی به امر مقدّس یا الوهیت باشد (معین، ۱۳۷۸: ذیل واژه). این مفهوم، با وجود تفاوت‌های ظاهری، در قلب آیین‌های کهن یونانی و ایرانی نیز حاضر است. در زبان یونانی، واژه‌های کلیدی مرتبط با قربانی شامل «تِمَنه» (temenos) به معنای محوطه مقدس برای قربانی و «تایا» (thya) به معنای قربانی کردن برای خدایان است که بر عمل آیینی و اختصاص دادن چیزی به خدایان تأکید دارد (Burkert, 1985, p. 55). در سنت اوستایی، واژه‌هایی مانند «یاز» (yaz-) به معنای نیایش و قربانی کردن و «مئزو» (maēza-) به معنای قربانی، بر جنبه ستایشی و آیینی تأکید دارند (Boyce, 1975, p. 157). این تفاوت واژگانی خود نشان از تفاوت در نگرش به این پدیده دارد.

در جهان‌بینی حماسه‌های هومری، قربانی (thysia) عملی است کاملاً آیینی و مبتنی بر مبادله. انسان با سوزاندن بخشی از حیوان (معمولاً استخوان‌ها و چربی) برای خدایان، انتظار دریافت موهبتی مانند پیروزی در نبرد، امنیت در سفر، یا رفع خشم خدایان را

دارد. این رابطه «داد و ستدی» به وضوح در صحنه‌های متعدد ایلیاد، مانند قربانی کردن آگاممنون برای آرتمیس به منظور ورزش باد و حرکت کشتی‌ها به سوی تروا (هومر، ایلیاد، سرود اول، بیت‌های ۴۵۰-۴۶۶)، یا قربانی‌های اولیس در ادیسه برای تقویت روح مردگان (هومر، ادیسه، سرود یازدهم) نمود می‌یابد. هدف اصلی در اینجا، برقراری ارتباط با قدرت‌های فرابشری برای دستیابی به اهداف دنیوی و جلوگیری از بلایا است (Parker, 2011, p. 124). این نظام مبادله، جامعه یونانی را به جهانی الهی پیوند می‌زد و نظم کیهانی را حفظ می‌کرد (Vernant, 1991, p. 297). قربانی در این بستر، یک زبان مشترک و قراردادی بین انسان و خدا است.

در بخش اساطیری شاهنامه، مفهوم قربانی از این آیین مبادله‌محور فراتر رفته و ابعاد کیهانی و اخلاقی می‌یابد. قربانی‌های کیومرث، هوشنگ و جمشید نه تنها برای جلب رضایت اهورامزدا، بلکه برای نظم بخشیدن به جهان، راندن اهریمن و تثبیت تمدن انجام می‌شود. برای نمونه، با کشتن گاو یکتا آفریده اهریمنی به دست گیومرث، نه تنها نخستین قربانی صورت می‌گیرد، بلکه از نطفه او انواع حیوانات و گیاهان مفید برای انسان پدید می‌آیند (فردوسی، شاهنامه، جلد اول، داستان کیومرث). این نگرش، قربانی را به عملی آفرینش‌گر و نمادین تبدیل می‌کند که در تقابل خیر و شر و استمرار حیات نقش اساسی دارد. به بیان دیگر، قربانی در اساطیر ایرانی تنها یک «پیشکش» نیست، بلکه نبرد و پیروزی نمادین نظم (اشا) بر آشوب (دروج) است (Christensen, 1993, p. 42). این نبرد، درونی‌تر و اخلاقی‌تر از نبردهای فیزیکی ایلیاد است. قربانی در شاهنامه، تأییدی بر پیمان میان انسان و خدا برای حفظ نظم جهان است.

۳. قربانی در ایلیاد و ادیسه

قربانی به عنوان یک آیین بنیادین، نقشی محوری در ساختار جهان‌بینی و روابط انسانی-الهی در حماسه‌های هومر، ایلیاد و ادیسه، ایفا می‌کند. این عمل تنها یک تقدیم ساده نبوده، بلکه زبان ارتباطی میان دنیای mortals (فانیان) و immortals (نامیرایان) و وسیله‌ای برای جلب خشنودی، طلب یاری، یا سپاسگزاری از خدایان است. والتر بورکرت، اسطوره‌شناس برجسته، قربانی یونانی را «آیین بنیادین کشتار درمانگر» می‌نامد که اضطراب ناشی از کشتن را به عملی مقدس و جامعه‌ساز بدل می‌کند (Burkert, 1983, p. 3).

در ایلیاد، قربانی اغلب در بافت جنگ و برای اهداف تاکتیکی صورت می‌گیرد. قربانی کردن، پیش از اقدامات مهم نظامی، امری ضروری است. برای مثال، پیش از آنکه کریسس، کشیش آپولون، برای بازپس گیری دخترش نزد آگاممنون برود، برای خدای خود قربانی می‌کند تا دعایش اجابت شود (هومر، ایلیاد، سرود ۱). هنگامی که طاعون بزرگی سپاه یونان را فرا می‌گیرد، آگاممنون برای رفع خشم آپولون، پیشنهاد قربانی صد گاو را می‌دهد (هومر، ایلیاد، ۱). این صحنه به وضوح نشان می‌دهد که قربانی به عنوان یک «معامله» یا «نذر» برای دفع خشم الهی عمل می‌کند. صحنه قربانی کردن هکتور برای آتنا در آستانه نبرد نهایی، نمونه‌ای دیگر از این باور است که او با نذر گاوهای زیبا، حمایت الهه را برای شهر تروا جلب می‌کند (هومر، ایلیاد، ۶). این قربانی‌ها ساختاری تشریفاتی دارند: انتخاب حیوان بی‌عیب، تزیین آن، خواندن دعا و پرتاب کردن جو یا آرد بر سر آن، و سپس ذبح و تقسیم گوشت (Kirk, 1990, p. 60). این تشریفات دقیق، خود نشان‌دهنده اهمیت قربانی به مثابه یک کنش اجتماعی تنظیم‌شده است.

در ادیسه، کارکرد قربانی گسترده‌تر و اغلب در بستر سفر و میهمان‌نوازی نمود می‌یابد. اولیس (ادیسه) به کرات برای نجات از مخاطرات دریا یا کسب راهنمایی، به قربانی متوسل می‌شود. صحنه مشهور قربانی در ورودی جهان زیرین (هادس) نمونه‌ای بارز است؛ او با ریختن خون قربانی، ارواح را فرا می‌خواند تا با آنان گفتگو کند و تنها پس از این آیین است که ارواح، از جمله تیرسیاس، قادر به سخن گفتن با او می‌شوند (هومر، ادیسه، سرود ۱۱). این صحنه بر این باور دلالت دارد که خون قربانی، منبع حیات و نیرویی است که حتی مردگان را قادر به سخن می‌سازد (Sourvinou-Inwood, 1995, p. 80). همچنین، آیین میهمان‌نوازی (Xenia) که از ارکان اخلاقی جامعه یونان است، همواره با قربانی و تقسیم گوشت میان میزبان و میهمان همراه است، همان‌گونه که تلماک در دربار نستور و منلائوس شاهد آن است (هومر، ادیسه، سرود ۳ و ۴). قربانی در این بافت، نه تنها یک عمل مذهبی، بلکه سنگ بنای پیوندهای اجتماعی و دیپلماتیک است. نقض این آیین، مانند کردار مغرورانه و توهین‌آمیز مهمانان پنهاردوست پنهلوپه در قصر

اولیس، که گاوان مقدس خدای هلیوس را ذبح می‌کند، ناگزیر به مجازات الهی و فاجعه می‌انجامد (هومر، ادیسه، سرود ۱۲). این امر نشان می‌دهد که قربانی تنها به خشنودی خدایان محدود نمی‌شود، بلکه رعایت قوانین و حدود آن برای حفظ تعادل جامعه انسانی نیز حیاتی است.

بنابراین به طور کلی، قربانی در جهان هومری، عملی است آیینی و ساختاریافته که شامل ذبح حیوان، پختن قطعات برگزیده (به ویژه ران) برای خدایان، و سپس ضیافت و مصرف بقیه آن توسط انسان‌ها می‌شود. این عمل نه تنها نشان‌دهنده تقابل و وابستگی انسان و خدا است، بلکه بازتابی از سلسله مراتب اجتماعی، ثروت و تعهد افراد به قوانین حاکم بر جهان است. نقض آیین قربانی (مانند کردار مغرورانه آژاکس) می‌تواند به فاجعه بینجامد.

۴. قربانی در بخش اساطیری شاهنامه

در بخش اساطیری شاهنامه فردوسی، قربانی به عنوان نمادی از نظم کیهانی، بندگی در برابر پروردگار و ابزاری برای تحقق اراده فره ایزدی جلوه می‌کند. برخلاف جهان چندخدایی هومر، این آیین در بستری یکتاپرستانه و با محوریت «خداوند جان و خرد» انجام می‌شود و هدف اصلی آن، نه چانه‌زنی با خدایان، بلکه سپاس، طلب یاری برای برقراری داد و عدل، و تقویت نیروی معنوی فرمانروا است. آرتور کریستنسن خاطرنشان می‌کند که قربانی در اساطیر ایران، تجدید قوای جهان و نبرد با نیروهای اهریمنی است (Christensen, 1993, p. 75).

یکی از برجسته‌ترین صحنه‌های قربانی، مربوط به پادشاهی جمشید است. در آغاز فرمانروایی او، آنگاه که عدل و داد می‌گسترده و جهان را به آرامش می‌رساند، آیین قربانی با شکوه تمام برگزار می‌شود: «بفرمود پس آتش افروختند / همه باده و عود بر سوختند» (فردوسی، شاهنامه، پادشاهی جمشید). این قربانی، نشانه شکرگزاری برای نعمت‌های ایزدی و نماد پیوند میان شاه آرمانی و خداوند است. با این حال، با طلوع «غرور» در جمشید و گسستن این پیوند، فره از او روی می‌گرداند و آیین قربانی نیز بی‌ثمر می‌ماند. این گسست نشان می‌دهد که مشروعیت قربانی، وابسته به پاکی و عدالت قربانی‌کننده است (رجبی، ۱۳۸۵: ۱۲۳). این رابطه مستقیم بین فضیلت اخلاقی حاکم و پذیرش قربانی، از وجوه متمایز مهم شاهنامه است.

نمونه کلیدی دیگر، در داستان فریدون روی می‌دهد. هنگامی که فریدون برای شکست دادن ضحاک و احقاق حق، قیام می‌کند، به همراه کاوه و مردم، به درگاه خداوند قربانی می‌کنند: «به پیش جهاندار بردند نم / جهان شد ز داد آفرین پر ز زم» (فردوسی، شاهنامه، داستان فریدون). این قربانی، آیینی برای طلب یاری الهی در نبرد حق علیه باطل است و موفقیت فریدون، پاسخ خداوند به این بندگی جمعی محسوب می‌شود. این صحنه، قربانی را به عاملی برای اتحاد ملی و قیام علیه ستم تبدیل می‌کند. قربانی در اینجا، نه یک عمل فردی، که کنشی اجتماعی-انقلابی است.

قربانی در شاهنامه تنها به چهارپایان محدود نمی‌شود. در اسطوره آفرینش کیومرث، مرگ پسرش، سیامک، به دست دیوان، را می‌توان به مثابه نخستین قربانی انسانی تفسیر کرد که خون او بذر جنبش و مبارزه برای حق را در جهان می‌افشاند (محمدی، ۱۳۹۰: ۸۷). همچنین، قربانی کردن «گاو نخجیر» توسط هوشنگ که منجر به کشف آتش می‌شود، نشان می‌دهد که قربانی چگونه می‌تواند محرکی برای یک کشف تمدنی باشد (فردوسی، شاهنامه، پادشاهی هوشنگ). این ایده که قربانی به پیشرفت تمدن می‌انجامد، در اساطیر یونانی کمتر دیده می‌شود. در داستان ضحاک نیز، قربانی روزانه دو جوان برای مارهای شانه‌های او، نماد اوج بیدادگری و آشوب اهریمنی است که تنها با قیام فریدون و قربانی جمعی برای یزدان پایان می‌یابد. اینجا قربانی انسانی، نه یک آیین مقبول، که نشانه‌ی حاکمیت شر است و قربانی واقعی، همانا نبرد برای پایان دادن به این قربانی‌های اجباری است.

بنابراین در مجموع، قربانی در اساطیر شاهنامه، آیینی است که مشروعیت و فره ایزدی پادشاه را تقویت می‌کند. این عمل در اوج نیک‌بختی و آرامش (مانند جمشید) نشانه سپاس و در اوج بحران و ستم (مانند عصر ضحاک) نماد دعا و طلب یاری برای بازگرداندن نظم و عدل به جهان است. این آیین، پیوندی ناگسستنی با مفهوم «داد» در اندیشه ایرانی دارد و ابزاری برای تحقق اراده الهی بر زمین محسوب می‌شود. قربانی در شاهنامه، بیشتر از آنکه یک «معامله» باشد، یک «اعلام وفاداری» و «تجدید پیمان» با نظم اخلاقی جهان است.

۵. مقایسه و تحلیل تطبیقی

۵.۱. ماهیت و اهداف قربانی: مبادله در برابر تحقق اراده الهی

در شاهنامه فردوسی، قربانی اغلب با مفاهیم اخلاقی متعالی مانند عدالت (داد)، شرافت، وفاداری و میهن‌پرستی پیوند خورده است. قربانی کردن نه تنها یک عمل آیینی، بلکه نمادی از فداکاری برای حفظ ارزش‌های والای انسانی و ملی است. برای مثال، قربانی شدن سیاوش برای اثبات پاکدامنی یا فداکاری رستم در دفاع از ایران، نشان‌دهنده جنبه‌های اخلاقی و حماسی قربانی در شاهنامه است (خالقی مطلق، ۱۳۶۹، ص ۹۳). هدف نهایی، تحقق بخشیدن به نظم اخلاقی و کیهانی (اشا) است که خواست خداوند است. در مقابل، در ایلیاد و ادیسه هومر، قربانی بیشتر به عنوان یک عمل آیینی برای جلب رضایت خدایان و کسب حمایت آنان در جنگ یا سفرهای پرمخاطره انجام می‌شود. این یک رابطه مبتنی بر مبادله (*do ut des*) است: "من می‌دهم تا تو بدهی". قربانی‌های انسانی مانند قربانی کردن ایفیژنیا توسط آگاممنون برای آرتمیس، یا قربانی‌های حیوانی متعدد در طول جنگ تروا، نشان‌دهنده جنبه‌های کاربردی و آیینی قربانی در ادبیات یونان باستان است (Aydinli oglu, 2009). هدف، دستیابی به یک منفعت دنیوی و حفظ تعادل با خدایان دمدمی مزاج است.

۵.۲. نقش خدایان و تقدیر: چندخدایی شخصی‌محور در برابر یکتاپرستی تقدیرمحور

در ایلیاد و ادیسه، خدایان المپ به طور مستقیم و عینی در زندگی انسان‌ها دخالت می‌کنند و قربانی‌ها اغلب خطاب به خدایان مشخصی مانند زئوس، آتنا یا آرتمیس انجام می‌شود. این خدایان دارای شخصیت‌های انسانی، ضعف‌ها و جانبداری‌های مشخص هستند. این قربانی‌ها نشان‌دهنده جهان‌بینی چندخدایی و تأثیرپذیری مستقیم انسان‌ها از اراده و خلق‌و‌خوی خدایان است (Griffin, 1980, p. 144).

در شاهنامه، اگرچه مفهوم تقدیر (سرنوشت/قضا) نقش پررنگی دارد، اما قربانی‌ها کمتر خطاب به خدایان مشخص و شخصی‌شده انجام می‌شوند و بیشتر متوجه «خداوند جان و خرد» یا «یزدان»ی یکتا و متعالی هستند. این نیروی برتر، کمتر مستقیماً در امور مداخله می‌کند و بیشتر از طریق فره ایزدی و قانون اخلاقی حاکم بر جهان عمل می‌نماید. برای مثال، قربانی شدن سهراب نه به درخواست خدایان، بلکه در نتیجه تراژدی انسانی، جهل و چرخش گردون (تقدیر) رخ می‌دهد (مصطفوی، ۱۳۶۹، ص ۲۷). قربانی در اینجا، وسیله‌ای برای هم‌نوا شدن با این تقدیر و قانون اخلاقی حاکم بر جهان است.

۵.۳. قربانی انسانی و حیوانی: نمادگرایی کیهانی در برابر ضرورت آیینی

در هر دو اثر، قربانی انسانی و حیوانی دیده می‌شود، اما اهداف و زمینه‌های آن به شدت متفاوت است. در شاهنامه، قربانی‌های انسانی مانند قربانی کردن جوانان در داستان ضحاک، اغلب برای دفع بلا، طلسم‌شکنی یا به عنوان نمادی از پیروزی نیکی بر شر مطلق انجام می‌شود (امیدی و خاتمی، ۱۴۰۰). این قربانی‌ها اغلب بعدی نمادین و کیهانی دارند. در ایلیاد، قربانی انسانی مانند ایفیژنیا، برای جلب رضایت خدایان و پیشبرد اهداف نظامی صورت می‌گیرد و بیشتر یک ضرورت آیینی و تراژیک است تا یک نماد کیهانی (Hughes, 1991, p. 75).

قربانی حیوانی نیز در هر دو فرهنگ وجود دارد، اما در ایلیاد و ادیسه، این قربانی‌ها جزئی از آیین‌های مذهبی روزمره و تشریفات اجتماعی هستند، در حالی که در شاهنامه، قربانی حیوانی اگرچه **present** است، اما کمتر با جزئیات آیینی توصیف شده و بیشتر بر جنبه‌های نمادین و نتایج بزرگ قربانی (اعم از انسانی یا حیوانی) تأکید می‌شود.

۵.۴. فداکاری و ازخودگذشتگی: ایثار جمعی در برابر افتخار فردی

مفهوم فداکاری در شاهنامه و ایلیاد و ادیسه به شکل‌های مختلفی تبلور یافته است. در شاهنامه، فداکاری اغلب برای حفظ شرافت، عدالت و میهن انجام می‌شود. شخصیت‌هایی مانند رستم، سیاوش و گیو نماد فداکاری و ازخودگذشتگی در راه جمع و آرمانی فراتر از خود هستند.

در ایلیاد، فداکاری هکتور برای دفاع از تروا یا فداکاری آخیلس در جنگ، اگرچه قابل ستایش است، اما اغلب با مفاهیمی مانند شجاعت شخصی، افتخار (*timē*) و کسب نام‌آوری جاودانه (*kleos*) گره خورده است (Nagy, 1999, p. 26). در ادیسه، اولیس

با تحمل رنج‌های بسیار در سفر بازگشت به ایتاکا، نماد استقامت و فداکاری برای هدفی والا (بازگشت به وطن و خانواده) است که در این مورد، به ارزش جمعی نزدیک‌تر می‌شود.

۵. ۵. پیامدهای قربانی: عبرت اخلاقی در برابر نتیجه عملی

پیامدهای قربانی در شاهنامه و ایلید و ادیسه نیز متفاوت است. در شاهنامه، قربانی‌ها اغلب به تراژدی‌های انسانی می‌انجامد و تأکید بر عبرت‌آموزی و حفظ ارزش‌های اخلاقی است. برای مثال، قربانی شدن سهراب یا سیاوش، نه تنها یک تراژدی شخصی، بلکه نمادی از بی‌عدالتی و حسادت است و پیامی اخلاقی-انسانی را منتقل می‌کند.

در ایلید و ادیسه، قربانی‌ها معمولاً به نتایج عملی و ملموس منجر می‌شوند. برای مثال، قربانی ایفیژنیا باعث وزیدن باد و حرکت کشتی‌های یونانیان به سمت تروا می‌شود. قربانی اولیس در هادس، اطلاعات عملی برای ادامه سفر به او می‌دهد. این تفاوت‌ها نشان‌دهنده جهان‌بینی متفاوت دو فرهنگ است: یکی معطوف به درس اخلاقی و دیگری معطوف به حل مشکل عملی.

۶. ۵. تطبیق جهان‌بینی‌ها: جامعه مدنی در برابر پادشاهی آرمانی

بررسی تطبیقی قربانی در شاهنامه و ایلید و ادیسه نشان می‌دهد که این مفهوم در هر دو فرهنگ ریشه دارد، اما به شکل‌های مختلفی تفسیر شده است. در فرهنگ یونان باستان، قربانی آیینی است که در مرکز «پولیس» (شهر-دولت) قرار دارد و ابزاری برای تعامل با خدایان و حفظ انسجام جامعه مدنی است (Vernant, 1991). در فرهنگ ایران باستان، قربانی نمادی از پیوند میان پادشاه آرمانی (فره‌مند) با خداوند است و ابزاری برای تحقق عدالت و نظم کیهانی در قلمرو پادشاهی. این تفاوت‌ها ناشی از تفاوت‌های مذهبی (چندخدایی در برابر یکتاپرستی)، اجتماعی (شهر-دولت‌های مستقل در برابر امپراتوری متمرکز) و سیاسی دو تمدن است. قربانی در یونان، آیینی برای «شهر» است و در ایران، آیینی برای «شاه-کشور» و نظم کیهانی.

۶. نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی بن‌مایه قربانی در شاهنامه فردوسی و حماسه‌های هومری، ایلید و ادیسه، آشکار می‌سازد که این مفهوم آیینی، اگرچه در هر دو تمدن کهن ایران و یونان حضوری محوری دارد، اما در خدمت بیان جهان‌بینی‌ها و ارزش‌های فرهنگی کاملاً متمایزی قرار گرفته است. این پژوهش نشان داد که قربانی در ادبیات هومری، عمدتاً آیینی مدنی، مبادله‌محور و عمل‌گرا است که در چهارچوب یک نظام چندخدایی و برای مدیریت روابط انسان با خدایان شخصی‌شده و دمدمی مزاج طراحی شده است. هدف اصلی در اینجا، جلب حمایت برای اهداف دنیوی مانند پیروزی در نبرد، امنیت در سفر یا رفع خشم الهی است. قربانی، زبان مشترک این داد و ستد و سنگ بنای انسجام اجتماعی در «پولیس» یونانی است.

در مقابل، قربانی در بخش اساطیری شاهنامه، آیینی کیهانی، اخلاق‌محور و نمادین است که در بستری یکتاپرستانه و با محوریت «خداوند جان و خرد» انجام می‌شود. هدف آن، نه چانه‌زنی، بلکه تقرب به ذات مقدس، تحقق بخشیدن به عدالت (اشا)، تقویت «فره ایزدی» پادشاه و نبرد نمادین با نیروهای اهریمنی است. قربانی در اینجا، نماد پیمانی ناگسستنی بین حاکم عادل و نظم الهی حاکم بر جهان است و مشروعیت آن مشروط به فضیلت اخلاقی قربانی‌کننده است.

در نهایت می‌توان گفت

در ایلید و ادیسه: قربانی = ابزار مبادله با خدایان برای اهداف دنیوی و حفظ نظم اجتماعی.

در شاهنامه: قربانی = نماد بندگی، تحقق عدالت کیهانی و تثبیت پیمان با یزدان.

این تفاوت‌های بنیادین، ریشه در هستی‌شناسی متفاوت دو تمدن دارد: یونان باستان، جهانی چندخداگونه و انسان‌محور را به تصویر می‌کشد که در آن قربانی، وسیله‌ای برای تنظیم رابطه‌ی پرتنش اما ضروری انسان با خدایان هم‌تراز اما نیرومندتر است. ایران باستان، در روایت فردوسی، جهانی یکتاپرست و تقدیرگرا را ترسیم می‌کند که در آن قربانی، نشانه‌ی پذیرش آن تقدیر و کوشش برای هم‌آهنگ شدن با نظم اخلاقی والاتر از خدایان شخصی است. بنابراین، مطالعه تطبیقی قربانی، تنها مقایسه‌ای بین دو آیین مشابه نیست، بلکه پنجره‌ای است به سوی درک ژرف‌تر از ساختارهای فکری، دینی و اجتماعی دو تمدن بزرگ جهان باستان که هر یک، پاسخی منحصر به فرد به پرسش‌های بنیادین بشر درباره رابطه‌ی او با امر مقدس، جامعه و سرنوشت ارائه داده‌اند. برای

تحقیقات آینده، می‌توان به بررسی تطبیقی این مفهوم در سایر متون حماسی جهان یا تحلیل سیر تحول مفهوم قربانی از اساطیر به بخش‌های پهلوانی و تاریخی شاهنامه پرداخت.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در این مقاله مستخرج از پایان‌نامه به شکل زیر است:
نویسنده اول: تهیه و آماده‌سازی نمونه‌ها، انجام آزمایش و گردآوری داده‌ها، انجام محاسبات، تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیش‌نویس مقاله.
نویسنده دوم: استاد راهنمای پایان‌نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی و نهایی‌سازی مقاله.
نویسنده سوم: استاد مشاور پایان‌نامه، مشارکت در طراحی پژوهش، نظارت بر پژوهش، مطالعه و بازبینی مقاله.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

این پژوهش با حمایت معنوی معاونت پژوهشی واحد مبارکه دانشگاه آزاد اسلامی انجام شده است.

سپاس‌گزاری

از تمامی مشارکت‌کنندگان در این پژوهش سپاس‌گزاری می‌شود.

منابع

- امیدی، محسن و خاتمی، سید احمد. (۱۴۰۰). بررسی تطبیقی قربانی در اساطیر ایران و یونان، فصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی. ۹(۲)، ۴۵-۶۸.
- انوری، حسن. (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. جلد ششم. تهران: انتشارات سخن.
- خالقی مطلق، جلال. (۱۳۶۹). «قربانی در شاهنامه». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران. ۲۷(۳)، ۸۹-۱۱۰.
- رجبی، پرویز. (۱۳۸۵). جان‌سوزی در راه میهن: بررسی مفهوم قربانی در اندیشه ایرانی. تهران: نشر علم.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۸). شاهنامه. به کوشش جلال خالقی مطلق. تهران: انتشارات دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- محمدی، محمد. (۱۳۹۰). «نخستین قربانی: تحلیل اسطوره کیومرث و سیامک». نشریه پژوهش‌های اسطوره‌شناسی. ۷(۱۴)، ۷۹-۹۶.
- مصطفوی، علی. (۱۳۶۹). «تقدیر و تراژدی در شاهنامه». مجله هنر و مردم. ۹۵، ۲۲-۳۴.
- معین، محمد. (۱۳۷۸). فرهنگ فارسی. جلد دوم. تهران: انتشارات امیرکبیر.

References

- Aydinlioğlu, M. (2009). *Sacrifice in Homer's Epics: Ritual and Function*. Cambridge Scholars Publishing.
- Boyce, M. (1975). *A History of Zoroastrianism*, Vol. I. Brill.
- Burkert, W. (1983). *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*. (P. Bing, Trans.). University of California Press.
- Burkert, W. (1985). *Greek Religion*. (J. Raffan, Trans.). Harvard University Press.
- Christensen, A. (1993). *Les types du premier homme et du premier roi dans l'histoire légendaire des Iraniens*. E.J. Brill.
- Eliade, M. (1959). *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. (W. R. Trask, Trans.). Harcourt Brace Jovanovich.
- Griffin, J. (1980). *Homer on Life and Death*. Clarendon Press.
- Hughes, D. D. (1991). *Human Sacrifice in Ancient Greece*. Routledge.
- Kirk, G. S. (1990). *The Iliad: A Commentary, Volume I: books 1-4*. Cambridge University Press.
- Lincoln, B. (1986). *Myth, Cosmos, and Society: Indo-European Themes of Creation and Destruction*. Harvard University Press.
- Nagy, G. (1999). *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*. The Johns Hopkins University Press.
- Parker, R. (2011). *On Greek Religion*. Cornell University Press.
- Sourvinou-Inwood, C. (1995). 'Reading' Greek Death: To the End of the Classical Period. Clarendon Press.
- Vernant, J. P. (1991). *Mortals and Immortals: Collected Essays*. (F. I. Zeitlin, Ed.). Princeton University Press.